

پرسی یك سند وقفی از روزگار قاجاریه در استان مرکزی

محمد مولایی^(۱)

فاطمه ایك آبادی^(۲)

چکیده:

نگارش و تنظیم وقفنامه‌ها از گذشته‌های دور تاکنون اسلوب و شیوه‌ی خاصی داشته است. شیوه‌ی انشای هر وقفنامه و اصطلاحات و تعابیر مختلف به کار رفته در آن نه تنها حکایت از نوع تفکر و اندیشه‌های مذهبی، اجتماعی و فرهنگی مردمان آن عصر دارد بلکه در حوزه‌ی سند شناسی نیز در خور توجه بوده و می‌تواند مورد استفاده‌ی پژوهشگران حوزه‌ی زبان شناسی قرار گیرند. در این مقاله یکی از وقفنامه‌های متعلق به روزگار قاجاریه در شهر اراک (مرکز استان مرکزی) مورد بازخوانی قرار گرفته و سپس مسایل مختلف زبانی آن همچون روابط معنایی میان واژگان و ویژگی‌های نوشتاری و نکات دستوری وقفنامه بررسی و تحلیل شده است.

کلید واژه‌ها:

وقفنامه، سند وقف، معناشناسی، زبان شناسی، روابط معنایی

مقدمه:

محقق بر این باور است که تاکنون وقفنامه‌های بسیاری مورد بازخوانی و بازنویسی قرار گرفته و در برخی نیز به مضمون و محتوای آن نیز توجه شده است ولیکن با وجود اهمیت فراوانی که اسناد وقف از جنبه‌های گوناگون به ویژه جنبه‌های زبانی دارند تاکنون تحقیق و پژوهش گسترده و جامعی در این مورد صورت نگرفته و همین امر ضرورت انجام پژوهش در این زمینه را بیشتر می‌نماید.

اسناد به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع تحقیقات تاریخی، از اهمیت خاصی برخوردارند؛ زیرا یکی از ابزارهای ارتباطی مطمئن حال با گذشته به شمار می‌آیند. بررسی و تحلیل اسناد از حیث زبان شناسی امروزه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. براساس این دیدگاه علاوه بر پرداختن به جنبه‌های تاریخی، ادبی، اقتصادی، جغرافیایی، باستان شناسی، نسب شناسی و غیره در هر سند، توجه به ساختار واژگان و محتوای سند نیز خود موضوعی مهم

برای پژوهش است. بنابراین در تحلیل اسناد وقف از منظر زبانشناسی نه تنها یک سند از حیث مشخصات صوری و ظاهری، ویژگی‌های سبکی، دستوری و نحوه‌ی نگارش مورد بررسی قرار می‌گیرد، بلکه محتوا و مضمون سند و عناصر مختلف زبانی به کاررفته در آن نیز مورد توجه و امعان نظر قرار خواهد گرفت.

در این پژوهش مهم‌ترین مسائلی که مورد توجه محقق بوده عبارت است از: پرداختن به شکل صوری و ظاهری سند، ویژگی‌های نوشتاری و خصایص نشر وقفنامه، نحوه و میزان استفاده‌ی محرر وقفنامه‌ها از زبان عربی در وقفنامه، شناخت اجزاء و عناصر به کار رفته در سند، آرایه‌ها و نکات دستوری مهم متن وقفنامه، شناخت روابط معنایی میان واژگان به کاررفته در وقفنامه و عواملی که موجب برجستگی ادبی کلام شده است، توضیح لغات دشوار و نکات برجسته و مهم دیگری که مخصوص این وقفنامه بوده است. در ادامه‌ی این گفتار پس از ذکر

مشخصات صوری و ظاهری سند و اشاره‌ای مختصر به مضمون و محتوای کلی آن، ابتدا وقفنامه‌ی حاج حسن ملک مورد بازخوانی و بازنویسی قرار خواهد گرفت و سپس واژگان به کاررفته در این وقفنامه از منظر علم زیان‌شناسی بررسی و تحلیل می‌گردد.

نام واقف: حاج حسن ملک التجار

مضمون و محتوای وقفنامه:

خلاصه: واقف از طبقه‌ی تجار زمانه‌ی خود بوده است که مقداری از دارایی‌اش شامل چندین روستا را وقف می‌کند تا درآمد آن صرف تعمیرات مدرسه‌ی علمیه‌ی آقاضیاء الدین در شهر اراک و همچنین کمک به دانشجویان و سایر هزینه‌های مدرسه‌ی مذکور شود.

زبان وقفنامه: فارسی با کاربرد بارز

زبان عربی

نوع سند: وقفنامه

محل نگهداری سند: بایگانی اداره کل اوقاف و امور خیریه استان مرکزی
اشخاص: ابراهیم، کمال، قربانعلی، غلامعلی، محمد باقر

مکان‌ها: سلطان آباد، قزلیجه، طردان،
رباط میر براتی

تاریخ وقف: سال ۱۳۲۰ هجری
قمری

متن وقفنامه: بعد الحمد و الصلوة، بر ضمائر صافیه ارباب صدق و صفا و خواطر عاطر اهل علم و یقین و هدی و سالکان مسالک شریعت، مخفی و پوشیده نماند که هر که را شمع مرآت

ازلی رهبری نماید و نور یقین ابدی در آینه‌ی ضمیر حق بین جلوه‌گر آید، مشاهده می‌نماید که مراتب امور دنیویه را بسراسر بقایی و لذات مجاز جسمانیه را وفایی نیست. شاهد این مقال کلمه‌ی طیبیه‌ی «کل شیئی هالک الا وجهه» است. و هر که را همت خود را در تحصیل درجات عالیات اخرویه گمارد

و نفایس و زخارف مایملک خود را در وجوه خیرات و صدقات صرف نماید و قطع علقه از زخارف دنیویه نماید و آن‌ها را ذخیره‌ی «یوم لاینفع مال و لا بنون» خود ساخته باشد و به مضمون «الدنیا مزرعة الآخرة» تمام را باعث نجات و رافع درجات خود دانسته و

بداند، كما قال الله تبارک و تعالی «و ما تقدموا لأنفسکم من خیر تجدوه» من جمله از صدقات جاریات، وقف است که آن تعبیر به صدقه‌ی جاریه شده است. چنانچه حدیث نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ناطق به آنست: «إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا عَنِ ثَلَاثَةٍ: صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ وَعِلْمٍ يَنْتَفِعُ بِهِ وَوَلَدٍ صَالِحٍ يَسْتَغْفِرُ لَهُ». لهذا توفیق رفیق و سعادت قرین شامل حال خیریت مآل، جناب شرافت نصاب نبالت انتساب، عمدة الأعیان و الأبرار و زبدة الأشراف و الأخیار، افتخار الحاج و التجار، دامت توفیقاته و تأییداته شد و وقف مخلد صحیح شرعی و حبس مؤبد دائمی نمود هر یک از اعیان و املاک و دهات و مزارع و مستغلات و و دکاکین و مرقومه در ذیل را که هر سالی محصول و وجه اجاره و منافع آن‌ها نقدا «و جنسا» با اطلاع اشخاص و آقایان لاحق الذکر دریافت شود و به مصارف مزبوره مسطوره برسانند با مراعات الأقدم فالأقدم. تفصیل اعیان موقوفه از این قرار است. قریه‌ی طردان، شش دانگ؛ قریه‌ی

قزلیجه، شش دانگ؛ از قریه‌ی رباط میر براتی، نیم دانگ؛ از مزرعه‌ی جاروب سرخه، چهار دانگ و نیم؛ کاروانسرای متصل به یخچال ورثه‌ی مرحوم حاجی قربانعلی به انضمام باربند و دکاکین متعلق به آن، شش دانگ؛ از کاروانسرای مشترکی با مشهدی غلامعلی اصفهانی کاروانسرادار به انضمام باربند دو دانگ و سه باب دکان واقعه در سر همین کاروانسرا، کل شش دانگ آن‌ها ملک جناب واقف است و در شراکت مشهدی غلامعلی نیست و مشارالیه حقی ندارد. **تفصیل مصارف موقوفه:**

اولا خود اعیان مرقومه‌ی موقوفه در هر سالی، هرچه مخارج و لوازم محتاجند از قبیل تنقیه قنوات و اندود پشت بام‌های کاروانسراها و تعمیرات دیگر از کلسی و جزیسی، ملزومات خودشان مقدم باید باشد بر مصارف دیگر. ثانیاً مخارج تعمیر مدرسه‌ی جدیدالبنای خود جناب واقف که واقع است در جنب مسجد مرحوم مبرور جنت و رضوان آرامگاه حجت الاسلام آقای حاجی سید محمدباقر (طاب ثراه

و جعل الجنة مثواه) و به سمت میدان و ارگ دیوانی و تعمیر آب انبار متصل به مدرسه‌ی مسطوره و بیت‌التخلیه و مستراح واقع در مدرسه مرقوم از مخارج جزئیه و کلیه از قبیل اندود پشت بام‌ها و حصیر و بوریا و چراغ حجرات و همچنین چراغ جهت آب انبار و بیت الخلا. ثالثا به طلاب ساکنین مدرسه از قرار تفصیل ذیل به شرط بیتوته‌ی شب و روز و اشتغال حقیقی با اختبار در هر دو ماه یک مرتبه که هر یک قابل ترقی نباشند از مدرسه خارج شوند. و از جمله خارج و بیرون شدنی‌های از مدرسه طلبه‌ای است که مرتکب معاصی شود تا دو مرتبه او را توبه بدهند، هرگاه بعد از دو مرتبه توبه ایضا عاصی شد در دفعه‌ی سیم خارجش نمایند. اما آنچه باید به طبقات حضرات آقایان مدرسین و طلاب ساکنین مدرسه باید برسد علی حسب مراتبهم از این قرار است: مدرس قابل خارج و سطح یک نفر از قرار ماهی پنج تومان؛ مدرس قابل سطح و مقدمات یک نفر از

قرار ماهی ایضا پنج تومان؛ طلبه‌ی خارج‌خوان قابل ماهی دو تومان؛ طلبه‌ی سطح‌خوان قابل از قرار ماهی یک تومان و پنج هزار؛ مقدماتی‌خوان قابل ماهی یک تومان. متولی تا زمان حیات، خود جناب واقف است و بعد از انقضاء عمر طبیعی، تولیت به اولاد ارشد و ارجمند ایشان آقا میرزا ابراهیم است همچنین نسلا بعد نسل و حق التولیه در هر سالی مقدار هفتاد من روغنی است که در قریه طردان معمول الرعا یا است که باید بدهند ایضا در هر سالی و نظارت موقوفات با جناب مستطاب سرکار بندگان شریعتمدار آقای حاجی آقا کمال است و حق‌النظاره در هر سالی هفتاد تومان است و بعد از سرآمدن عمر مقدری حتمی او با أعلم و أفضه و أروع علمای بلد که نافذالحکم بوده باشد، می‌باشد. خادم مدرسه یک نفر سالی ۱۸ تومان و در هر سالی پنجاه تومان کتاب از برای طلاب ساکن مدرسه ابتیاع شود از فقه و اصول و مقدمات تا مدت ده سال پانصد تومان که رسید در کتابخانه‌ی

خود مدرسه ضبط باشد، ولی بعد از انقضای ده سال و خریداری پانصد تومان، بعدها هر چه کتاب خریداری شود از جمله‌ی موقوفه نیست بلکه به طلاب فقیر قابل مدرسه باید تملیک شود. و ایضا در هر ماه مبارک رمضان پنجاه تومان به عموم فقرا باید داده شود و ایضا در ماه صیامی سی قرآن به طلاب مدرسه داده شود. به قصد جناب واقف از قرار ختمی سه هزار دینار و به قصد والدین جناب واقف نیز. اما در اوقات وفات واقف مستمرا یک نفر قاری درست‌خوان متدین روزی یک جزء قرآن در سر قبر قرائت نماید سالی پانزده تومان به او داده شود و شبی دو چراغ در سر قبر تا صبح بسوزد، و در شب‌های جمعه یک نفر روضه‌خوان قابل صحیح‌خوان در سر قبر روضه بخواند سالی دوازده تومان به او داده شود و چای و قلیان و قهوه هم به حاضرین بدهند. بعد از این‌ها هر چه باقی بماند در ماه مبارک رمضان و ماه محرم‌الحرام و شهر صفرالمظفر روضه‌خوانی نمایند با اطعام، و هرگاه

ایضا زیاد آمد سالیانه شب‌های جمعه را تعزیه‌داری بشود با اطعام در اوقات حیات جناب واقف چون متولی خودش می‌باشد. مصارف سر قبر کما رقم منوط به نظر خود ایشان است و عوارضات دیوانی املاک و اعیان مرقومه از مالیات و غیرها معمول است که خود رعایا باید بدهند در هر سالی. این چند کلمه بر سبیل وقفنامه‌چه قلمی و تحریر پذیرفت. اللهم أرزقه أجرا عظیما و کان ذالک به تاریخ ۱۲ شهر ذیحجه الحرام سنه ۱۳۲۰.

۱. بررسی نکات دستوری و ویژگی‌های نوشتاری وقفنامه:

- اتصال حرف اضافه‌ی «ب» به ابتدای اسامی:
به مصرف، به شرح، به مضمون، به اطلاع، به مصارف .
- حذف اسم به قرینه لفظی: ارباب صدق و صفا (واژه‌ی محذوف: ارباب)
- اهل علم و یقین (واژه‌ی محذوف:
اهل) - جنت و رضوان آرامگاه (واژه‌ی محذوف: آرامگاه)

- جمع بستن واژگان فارسی با نشانه‌ی جمع عربی «ین»: مانند «دکاکین» که جمع دکان و به معنی محل کسب و کار می‌باشد. دکان واژه فارسی است.

- تصغیر واژگان : وقف نامچه.

- استفاده از حروف اضافه‌ی عربی

در متن وقفنامه: من به کسره‌ی « م » به معنی از.

- تابع اضافات:

آوردن چند واژه پشت سر هم و اتصال آنها به وسیله‌ی کسره‌ی اضافه را، تابع اضافات گویند. در تابع اضافات واژگان با آهنگی خاص به یکدیگر اضافه می‌شوند. اگر چه تابع اضافات یا پی هم آیی کسره‌ها را قدما از عیب‌های کلام شمرده‌اند، ولیکن بعضی مولفان کتاب‌های بدیع گفته‌اند که اگر تابع اضافات مخمل فصاحت نباشد، آوردن آن در جمله مجاز است. آن گونه که خواهیم دید در وقفنامه مورد پژوهش، تابع اضافات جنبه‌ی موسیقایی کلام را رنگین‌تر و آن را آهنگین‌تر ساخته است.

نمونه‌هایی از تابع اضافات در وقفنامه حاج حسن ملک:

ضمایر صافیه ارباب صدق و صفا -

سالکان مسالک شریعت - شمع مرآت

ازلی - تحصیل درجات عالیات اخرویه

- مراتب امور دنیویه - صدقات جاریات

وقف - وقف مخلد صحیح شرعی -

حبس مؤبد دائمی - مصارف مزبوره

مسطوره - املاک مرقومه‌ی موقوفه -

مخارج تعمیر مدرسه‌ی جدید البنای

خود جناب واقف - طبقات حضرات

آقایان مدرسین و طلاب ساکنین -

طلاب ساکن مدرسه - کتابخانه‌ی خود

مدرسه - طلاب فقیر قابل - به قصد

والدین واقف - اوقات وفات واقف

- قاری درست خوان متدین - یک

نفر روضه خوان قابل صحیح خوان -

اوقات حیات جناب واقف - عوارضات

دیوانی املاک

- ظرف‌های مکان و زمان :

شناخت ظرف‌های زمان و مکان به

عنوان یکی از اجزای زبانی از اهمیت

زیادی برخوردار است. نمونه‌هایی از

ظرف‌های زمان و مکان به کار رفته در

- سند مورث و هوش را ذکر می‌نماییم.
- ظرف زمان: سال - شب - روز - ماه
- رمضان - شهر صفر المظفر
- ظرف مکان: کتابخانه - مستراح -
- بیت الخلا - قبر - قنوات (جمع قنات است و به مجرای گفته می‌شود که برای خارج کردن آب در زمین حفر می‌کنند) - آب انبار
- شیوه جمع بستن واژگان در سند بررسی شده: جمع واژگان فارسی و عربی در این وقفنامه به گونه‌های مختلف دیده می‌شود که نمونه‌هایی از هر کدام ذکر می‌گردد.
- جمع مکسر: این نوع جمع از قاعده خاصی پیروی نمی‌کند و دارای وزن‌های سماعی فراوانی است مانند: طلاب جمع طلبه - خیرات جمع خیر - مبرات جمع بر - ضمائر جمع ضمیرها - خواطر جمع خاطر - مسالک جمع مسلک - مراتب جمع مرتبه - امور جمع امر - لذات جمع لذت - نفایس جمع نفیس - مزارع جمع مزرعه - اشخاص جمع شخص - اعیان جمع عین - املاک جمع ملک - مصارف
- جمع مصرف - بحار جمع بحر - اوقات جمع وقت - عموم جمع عامه - فقرا جمع فقیر - رعایا جمع رعیت - معاصی جمع معصیت - علما جمع عالم - مالیات جمع مالیه - اولاد جمع ولد
- جمع بستن واژگان با نشانه‌ی جمع «ات»: همان گونه که می‌دانیم «ات» از نشانه‌های جمع عربی است و چنان که در مثال‌ها خواهیم دید جمع بستن واژگان به این شیوه نسبت به سایر نشانه‌های جمع از بسامد بیشتری برخوردار بوده است مانند: رقبات - خیرات - درجات - دهات - مستقلات - تعمیرات - ملزومات - حجرات - حضرات - موقوفات - عوارضات - قنوات جمع قنات
- جمع بستن واژگان با نشانه‌ی جمع «ین»: که از نشانه‌های جمع عربی است مانند: ساکنین - مدرسین - والدین
- جمع بستن واژگان با نشانه‌ی جمع فارسی «ان»: سالکان - آقایان
- جمع بستن واژگان با نشانه‌ی جمع فارسی «ها»: بام‌ها - شب‌ها

- مطابقت صفت و موصوف در مذکر و مونث بودن:

در گذشته بسیاری از ادیبان فارسی زبان که زبان عربی را هم خوب می‌دانستند، بدون تأمل در حد و حدود منطقی در گرفتن کلمه‌هایی از زبان عربی، فکر می‌کردند که در جایی که کلمه‌ای عربی به کار می‌برند، باید پیرو قاعده‌های عربی حاکم بر آن کلمه باشند. از این رو بسیاری از نویسندگان کلاسیک این قاعده‌ی مطابقت صفت و موصوف را، که یک قاعده دستوری زبان عربی است، در زبان فارسی رعایت می‌کردند. نمونه‌های زیر از سند بررسی شده آورده شده است:

صدقات جاریات، درجات عالیات. استفاده از واژگان، ترکیبات و جمله‌های عربی در متن وقفنامه:

می‌توان گفت که از نیمه دوم قرن پنجم هجری بود که تا چندین قرن، زمینه‌های ورود نثر فارسی به یک دوره‌ی خاص، فراهم گردید. واژه‌های فراوانی از زبان عربی به نثر فارسی وارد شد و استفاده‌ی بی‌حد و حصر

از زبان عربی در نوشتار از خصایص فضل و علم شناخته می‌شد.

این شیوه در آثار نثر فارسی محدود به زمان خاصی نبوده است و در قرن‌های متمادی می‌توان بعضی از انواع این سبک نوشتار را یافت. به طوری که در وقفنامه‌ای که در این پژوهش مورد بازخوانی، بررسی و تحلیل قرار گرفته، استفاده‌ی فراوان از لغات و واژگان زبان عربی به خوبی به چشم می‌خورد:

کاربرد واژگان عربی مفرد:
علم - یقین - لهذا - محصول - تنقیه
- ثنیا - بیتوته - اشتغال - اختبار - ترقی
- ایضا - قابل - أعلم - أروع - ابتیاع -
مستمر - اطعام - معمول - تملیک -
عموم

کاربرد ترکیبات عربی:
ضمایر صافیه - لاحق الذکر - الأقدم
فالأقدم - جدید البنا - طاب ثراه -
دخول الجنة مثواه - بیت الخلا - بیت
التخلیه - حق النظاره - نافذالحکم
آوردن آیه‌هایی از قرآن کریم: و ما
تقدموا لأنفسکم من خیر تجدوه - کل

شیء هالک إلا وجهه

استناد به احادیث مانند این حدیث از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا عَنِ ثَلَاثَةٍ؛ صَدَقَةٌ جَارِيَةٍ وَعِلْمٌ يَنْتَفَعُ بِهِ وَوَلَدٌ صَالِحٌ يَسْتَغْفِرُ لَهُ» به معنی: «چون انسان درگذرد دنباله‌ی کار او بریده شود مگر از سه چیز؛ صدقه‌ی که همواره در جریان باشد (یعنی همانند وقف همیشگی و ماندگار باشد)، علمی که دیگران از آن سود برند و فرزند صالحی که برای او طلب استغفار کند».

به کاربردن کلمات تنوین دار: نقدا - جنسا - ایضا

۲. بررسی وقفنامه از حیث روابط معنایی میان واژگان

معناشناسی (Semantics)، دانش بررسی و مطالعه‌ی معانی در زبان‌های انسانی است. به طور کلی، بررسی ارتباط میان واژه و معنا را معناشناسی می‌گویند. معنا شناسی از لغت یونانی *semantika* گرفته شده و جمع آن *semantias* به معنی علم مطالعه‌ی

معنا می‌باشد. این علم معمولاً بر روی رابطه بین دلالت‌کننده‌ها مانند لغات، عبارات‌ها، علایم و نشانه‌ها و این که معانی‌شان برای چه استفاده می‌شود تمرکز دارد. حوزه‌ی معنی بیش از دیگر سطوح زبان در برجسته‌سازی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به این ترتیب صنایعی از قبیل استعاره، مجاز، تشبیه و ... که به صورت سنتی در چارچوب بدیع معنوی و بیان مطرح می‌شده بیشتر در چارچوب هنجارگریزی معنایی قابل بررسی هستند.^(۳) در ادامه به مهم‌ترین عوامل معنایی مؤثر در به وجود آمدن برجسته‌سازی ادبی در وقفنامه‌ی مورد پژوهش شامل: تشبیه مجاز، هم معنایی، تضاد معنایی، ترکیبات عطفی، شمول معنایی در سطح واژه و باهم‌آیی واژگانی اشاره می‌نماییم.

هم‌معنایی ضمنی (ترادف):

هم‌معنایی که در دستور سنتی قدیم از آن به نام ترادف معنایی یاد شده از جمله‌ی مباحث معنی‌شناسی به شمار می‌رود که در بررسی و تحلیل ساخت

واژگانی یک متن از نظر معنایی مورد توجه قرار می‌گیرد. هم معنایی هنگامی جلوه می‌کند که در متن، دو صورت زبانی متفاوت با معنای یکسان به کار رفته باشد. در هم معنایی، واحدهای واژگانی که دارای معنای یکسان هستند می‌توانند جانشین یکدیگر شوند.^(۴) جورج یول از زبان شناسان اروپایی در این رابطه می‌نویسد: «هم معناها عبارتند از دو یا چند صورت، با رابطه‌ی معنایی خیلی نزدیک که اغلب در جمله‌ها قابل جانشینی با همدیگرند».^(۵)

کاربرد واژگان هم معنا در وقفنامه‌ها اغلب موجب زیبایی کلام شده است. نمونه‌هایی از وجود این مفهوم زبانی را در وقفنامه‌ی حاج حسن ملک ذکر می‌نماییم:

خیرات و مبرات - صدق و صفا -
 علم و یقین - مخفی و پوشیده - نفایس
 و زخارف - وقف مخلص صحیح شرعی
 و حبس مؤبد دایمی - جنت و رضوان
 - بیت التخلیه و مستراح - حصیر و
 بوریا - خارج شدنی و بیرون شدنی -
 وجوه خیرات و صدقات

تقابل واژگان (تضاد معنایی): یکی دیگر از مواردی که در بررسی ساخت واژگانی یک متن از نظر معنایی می‌بایست مورد توجه و بررسی و تحلیل قرار گیرد تقابل معنایی است که در سنت مطالعه‌ی معنی با عنوان تضاد معنایی از آن یاد می‌شود. (۶) زبان‌شناسان دو صورت متفاوت با معنای مخالف را متضاد گویند. (۷) نمونه‌هایی از تقابل واژگان در وقفنامه مورد پژوهش: نقدا و جنسا - جزیی و کلی - شب و روز - صبح و شب

شمول معنایی در سطح واژه:

از دیگر مباحث معناشناسی «شمول معنایی در سطح واژه» است و آن بدین معناست که مفهوم یک واژه، مفهوم یک یا چند واژه را دربرگیرد. برای مثال واژه‌ی «خیر و بر» (به کسر ه) «خ» و «ب» در عبارت «در آمد موقوفه را همه ساله به هر مصرف خیر و بری که مطلوب دانند برسانند و ...» واژه‌ی شامل نامیده می‌شود و هر امر خیری را از قبیل: کمک به فقرا و

مستمندان، تعمیر مساجد، افطار و اطعام روزه داران، کمک به راه ماندگان و ...؛ زیر شمول آن به حساب می‌آیند. همچنین واژه‌ی «اقارب» واژه‌ی شامل است و «اقارب امی» و «اقارب ابی» یعنی خویشاوندان مادری و پدری زیر شمول آن محسوب می‌گردند. (۸) بنابراین هنگامی که معنای یک صورت، معنای صورت دیگر را در بگیرد، رابطه‌ی آن‌ها را شمول معنایی گویند. وقتی که ما رابطه‌ی شمول معنایی را بررسی می‌کنیم، اساسا در پی معنای کلمه‌هایی هستیم که دارای نوعی سلسله مراتبند. (۹)

نمونه‌هایی از شمول معنایی در

سند بررسی شده:

خیرات؛ واژه‌ی شامل است و شامل تمام کارهای خیر می‌شود - مبرات؛ واژه‌ی شامل است و شامل همه‌ی کارهای نیک می‌شود - کتاب؛ واژه‌ی شامل است و شامل انواع کتاب‌های درسی دینی می‌شود
آوردن واژگانی با بار عاطفی مثبت

و منفی:

یکی از مباحث مطروحه در سطح بررسی واژگانی از نظر معناشناسی کاربردی، بار عاطفی واژگان است^(۱۰) بدین معنا که مخاطب در مواجهه با یک واحد واژگانی، ناخود آگاه در خود واکنش مثبت و یا منفی احساس می‌کند. در سند بررسی شده واژگانی همچون: أعلم و أفقه و أروع علمای بلد و اکنش مثبت خواننده را در بر دارند و در مقابل ترکیبات «ارتکاب معاصی - اتمام عمر و سر آمدن عمر» دارای بار عاطفی منفی بوده و واکنش منفی مخاطب را به دنبال دارند.

- توازن واژگانی و آوایی:

محرران نوشته جات شرعی در هنگام نوشتن وقفنامه‌ها، واژگانی را به کار برده‌اند که نوعی توازن را به وجود آورده و منجر به نظم آفرینی و تناسب موسیقایی در کلام می‌شود که در اصطلاح سنتی، ترصیع نامیده می‌شود. صنایعی که از طریق توازن به وجود می‌آیند از ماهیتی یکسان برخوردار نیستند به همین دلیل گونه‌های توازن

را باید در سطوح متفاوتی بررسی کرد. برای توصیف انواع توازن به سه سطح تحلیل آوایی، واژگانی و نحوی نیاز است.^(۱۱) چنان که در نمونه زیر، از وقفنامه‌ی حاج حسن ملک، آوردن چندین جفت واژه به صورت قرینه با یکدیگر همگونی ناقص را به وجود آورده است.

«شمع مرآت ازلی و نور یقین ابدی»،
«باعث نجات و رافع درجات»، «عمده الأعیان و الأبرار و زبده الأشراف و و الأخیار»، «وقف مخلد و حبس مؤبد»

تکرار:

تکرار موجب وزن و آهنگ و برجستگی در کلام می‌شود. تکرار هم می‌تواند در سطح واژه انجام شود و هم در سطح هم‌خوان‌های واژه و مصوت‌ها نمود پیدا کند. تکرار، غالباً سخن را آراسته‌تر می‌کند. ساختار منظمی به آن می‌بخشد و موسیقی کلام را پدید می‌آورد. مقصود از تکرار، اندیشه‌ای را برجسته ساختن یا به جنبه‌ای از یک تفکر، جلوه‌ی ویژه‌ای بخشیدن است.

بی گمان هر تکراری به خودی خود بر زیبایی سخن نمی افزاید. آن چه زیبایی می آفریند سبک گفتاری است، نه تکرار پیام. نمونه‌هایی از تکرار در وقفنامه‌ی حاج حسن ملک ذکر می‌گردد.

تکرار واژه: آقا محمد آقا - آقای حاجی آقا کمال

تکرار هم‌خوان یا یک صامت در دو یا چند واژه:

خواطر عاطر (تکرار هم‌خوان پایانی) «طر» - شامل حال خیریت مآل (تکرار صامت ل) - جناب شرافت نصاب نبالت انتصاب (تکرار هم‌خوان پایانی «اب») - از قبیل تنقیه قنوت (تکرار صامت ق) - مدرسه‌ی مسطوره (تکرار صامت «س») - قبر و قرائت (تکرار صامت آغازین ق) - قهوه و قلیان (تکرار صامت آغازین ق) - معاصی و عصیان و معصیت (تکرار صامت‌ها «ص») و «ی»

اشتقاق یا هم ریشگی واژگان:

در جفت واژه‌های زیر هم ریشگی و مشتق شدن یک واژه از واژه‌ی دیگر به خوبی دیده می‌شود که موجب به

وجود آمدن آهنگ و موسیقی کلام شده است. سالکان مسالک - معاصی، عصیان و معصیت

عناصر به کار رفته در وقفنامه:

عناصر مادی به کار رفته در وقفنامه‌ها از محیط طبیعی، شیوه‌های تولید و سبک زندگی انسان‌ها تبعیت می‌کند. در عین حال می‌توان تأکید کرد که عناصر غیرمادی به کار رفته در وقفنامه‌ها نیز نشان دهنده‌ی نوع اعتقادات، باورها و به طور کلی نگرش‌های جامعه‌ی ای است که موقوفه‌ها در آن شکل گرفته‌اند. شناخت عناصر به کار رفته در وقفنامه‌ها از جنبه‌های زیر دارای اهمیت است. لازم به توضیح است مثال‌ها همگی از وقفنامه‌ی حاج حسن ملک ذکر گردیده است:

- آشنایی با ابزار، لوازم، وسایل و اشیایی که در هر دوره مورد استفاده مردم بوده است. مانند: قلیان.
- انواع خوراکی‌ها مانند: روغن - چای - قهوه
- به کار بردن ترکیبات و جملات

نعتی عربی:

این گونه ترکیبات معمولا برای حمد و ستایش خداوند متعال، پیامبر بزرگ اسلام ﷺ، امامان معصومین علیهم السلام و در برخی موارد نیز در مقام دعا و ستودن شخص واقف به خاطر اقدام خیرخواهانه‌ی او در وقف اموالش و یا بزرگان دینی استفاده می‌شود و عمدتاً به زبان عربی می‌باشد. در ادامه ترکیبات نعتی عربی به کار رفته در وقفنامه‌ی حاج حسن ملک را ذکر می‌نماییم:

تبارک و تعالی (یعنی خداوندی که هم صاحب برکت و هم بلند مرتبه است). طاب ثراه و جعل الجنة مثواه (یعنی طیب و طاهر باشد خاک قبر او و خداوند بهشت را جایگاه او قرار دهد). اللهم أرزقه أجرا عظیما (یعنی خداوند اجر و پاداشی بزرگ را رزق و روزی او کند).

- باهم آبی‌های واژگانی:

کروث از زبان شناسان اروپایی با هم آبی را به کار بردن واژگانی می‌داند که طبق عادت با هم به کار می‌روند^(۱۲). واژگان با هم آیند به لحاظ ارتباط

معنایی که میان دو واژه دیده می‌شود نیز در کنار سایر عوامل ذکر شده، می‌تواند نقش عمده‌ای در برجسته سازی ادبی در وقفنامه‌ها ایفا کند. در یک نگاه کلی به واژگان با هم آیند می‌توانیم آن‌ها را در یکی از دسته‌های زیر قرار دهیم:

- ترکیبات غیر فعلی: توفیق رفیق-

مرحوم مبرور- شهر صفر المظفر- ماه مبارک رمضان - ماه محرم الحرام

- ترکیبات فعلی: رهبری نمودن، مشاهده نمودن، جاری شدن، خارج شدن، روضه خواندن، حق داشتن، وقف کردن، حبس کردن، صرف نمودن.

- شاخص شخصی و شاخص اجتماعی (القاب و توضیحات):

شاخص شخصی و شاخص

اجتماعی که در ادب سنتی از آن تحت عنوان «القاب و توضیحات» یاد می‌کنند

نیز از دیگر موضوعات مهم در «معنی شناسی» می‌باشد.^(۱۳) که مورد استفاده محرران (نویسندگان) وقفنامه‌های دوره قاجاریه بوده است. در سند بررسی شده نیز برای شخص واقف و افراد

مشهور دیگر از شاخص‌های شخصی و اجتماعی مختلفی استفاده شده که به آن اشاره می‌شود:

«جناب شرافت نصاب نبالت انتساب عمده الأعیان و الأبرار و زبده الأشراف و الأخیار افتخار الحاج و التجار، الحاج حسن تبریزی الأصل و سلطان آبادی المسکن، الملقب به حاج ملک التجار»، «مرحوم مبرور جنت و رضوان آرامگاه خلد آشیان الغریق بحار رحمه الله تعالی حجة الإسلام آقای حاج سید محمد باقر طاب ثراه و دخول جنه مشواه»، «جناب مستطاب سرکار بندگان شریعتمدار آقای حاجی آقا کمال».

- عناوین قبل و یا بعد از اسم‌ها: از جمله ویژگی‌های نثر در دوره قاجاریه به ویژه در نوشته‌جات شرعی، تطویل و اطناب در تمامی نوشتار، به ویژه قبل از آوردن لقب و یا اسم فرد صاحب منصبان بود که این مسأله در آن روزگار از زمره محاسن بود. به طوری که بالاترین حد اطناب در نثرهای انشایی آن دوره از قبیل آثار منشیان و کاتبان مشهود است.

عناوین مذکور به یکی از دلایل زیر به کار می‌رفته است. (نمونه‌ها از وقفنامه‌ی حاج حسن ملک ذکر می‌گردد):

حاج سید محمد باقر: ذکر کردن عنوان «حاجی» و «سید» قبل از نام «محمد باقر» به ترتیب نشانه‌ی سفر زیارتی شخص به خانه‌ی خدا و سیادت پدر فرد مورد نظر دارد - مشهدی غلامعلی: عنوان مشهدی نشان از سفر زیارتی شخص به مشهد مقدس می‌باشد - حاج قربانعلی: عنوان «حاجی» نشانه‌ی سفر زیارتی می‌باشد - آقا محمد آقا: ذکر عنوان «آقا» نشانه‌ی جنسیت و همچنین احترام به شخص است - آقا میرزا ابراهیم: عنوان میرزا برای ادای احترام است - آقای حاجی آقا کمال: عنوان «آقا» برای احترام و «حاجی» نشانه‌ی سفر زیارتی آن شخص است.

ترکیبات عطفی: آوردن ترکیبات عطفی یکی از نیازهای غریزی و طبیعی زبان است که خواستگاه آن کشش انسان به موازی‌ها و تناسب‌های موسیقایی است.^(۱۴) در همه‌ی ترکیبات عطفی

جدا از یکسانی مقوله‌ی دستوری، ارتباط معنایی میان «الف و ب» مشهود است که یا «الف و ب» با هم تقابل معنایی دارند، یا هم معنایی دارند و یا باهم آیی معنایی در آن‌ها دیده می‌شود. بنابراین در ترکیبات عطفی هم تناسب موسیقایی و هم ارتباط معنایی میان دو ترکیب عطف داده شده موجب ایجاد برجستگی در کلام می‌شود.^(۱۵) مانند نمونه‌های زیر از وقفنامه‌ی حاج حسن ملک: اجاره و محصول - نقدا و جنسا - جنت و رضوان - قهوه و قلیان - صدق و صفا - خیرات و مبرات - علم و یقین اوزان و مقادیر به کار رفته در وقفنامه:

دانگ = به یک ششم ملک گفته می‌شود.^(۱۶)

تومان = در دوره‌ی قاجاریه، واحد پول ایران و معادل «ده قران» و «ده هزار دینار» بوده است.^(۱۷)

من = به فتحه‌ی «م» از مقیاس‌های وزن است به مقدار ۴۰ سیر و تقریباً معادل ۳ کیلو گرم.^(۱۸)

دینار = از کلمه‌ی لاتینی «دناریوس» *denarius* گرفته شده است. به معنی سکه‌ی طلا که در گذشته رواج داشته و به وزن ۴ گرم بوده است. در فارسی یک صدم ریال ایران را گویند؛ در گذشته به یک هزارم «قران» یا «ریال» گفته می‌شد.^(۱۹)

- شرح واژگان دشوار:

جدا از یکسانی مقوله‌ی دستوری، ارتباط معنایی میان «الف و ب» مشهود است که یا «الف و ب» با هم تقابل معنایی دارند، یا هم معنایی دارند و یا باهم آیی معنایی در آن‌ها دیده می‌شود. بنابراین در ترکیبات عطفی هم تناسب موسیقایی و هم ارتباط معنایی میان دو ترکیب عطف داده شده موجب ایجاد برجستگی در کلام می‌شود.^(۱۵) مانند نمونه‌های زیر از وقفنامه‌ی حاج حسن ملک: اجاره و محصول - نقدا و جنسا - جنت و رضوان - قهوه و قلیان - صدق و صفا - خیرات و مبرات - علم و یقین اوزان و مقادیر به کار رفته در وقفنامه: اوزان و مقادیر به اصطلاحاتی گفته می‌شود که برای واحدهای اندازه‌گیری کمیت‌های گوناگون استفاده می‌شده است. در مباحث اوزان و مقادیر تاریخی، ۳ کمیت وزن، حجم و طول به عنوان کمیت‌های اساسی بررسی می‌شود. در منابع تاریخی، اطلاعات بسیاری درباره‌ی نسبت واحدها با یکدیگر وجود دارد که در صورت معلوم بودن هر یک، اندازه‌ی دیگری

مرآت: آینه- خواطر: خواطر جمع
 خاطر به معنی اندیشه و تفکر- عواطر:
 جمع عطر به معنی چیز خوشبو و معطر-
 نفایس: جمع نفیسه، چیزهای گرانبها و
 با ارزش- زخارف: زر و زیور- نقش
 و نگار، زیبایی‌ها و تجملات- درجات:
 گناهان- اختبار: کسب آگاهی، خبر
 گرفتن، آزمایش گرفتن- معاصی:
 گناهان- بلد: سرزمین، دیار- اتباع:
 خریداری، فقه و اصول و مقدمات: نام
 کتاب‌های درسی دانشجویان مدرسه‌ی
 علوم دینی است- ضبط: نگهداری
 کردن- ماه صیامی: ماه رمضان؛ صیام
 جمع صوم و به معنی روزه گرفتن و
 روزه دار بودن است- تنقیه: پاکیزه و
 تمیز کردن- قنوات: به مجرای گفته
 می‌شود که برای خارج کردن آب در
 زمین حفر می‌کنند- علقه: به ضمه‌ی
 «ع» به معنی وابستگی و دلبستگی
 داشتن است.

نتیجه‌گیری

نتایج به دست آمده از بررسی
 و تحلیل ساختار واژگانی و معنایی

وقفنامه‌ی حاج حسن ملک متعلق به
 دوره‌ی قاجاریه به صورت فهرست وار
 ذکر می‌گردد:

۱. نثر به کاررفته در وقفنامه‌های
 دوره قاجاریه عموماً نثری منشیانه
 و آکنده از سجع و دیگر صنایع ادبی
 است. همچنین مقدمه‌ی وقفنامه‌ها غالباً
 نثری موزون و مسجع دارند که همین
 امر موجب ایجاد موسیقی در کلام شده
 است. معمولاً در انشاء مقدمه وقفنامه‌ها
 علاوه بر درهم آمیختن جملات و
 کلمات و عبارات عربی و فارسی به
 صورت سجع و موزون، آیات قرآن
 کریم نیز جایگاهی ویژه دارد.

۲. با وجود آن که سبک نثر در قرن
 سیزدهم و چهاردهم هجری قمری رو
 به سادگی رفته بود ولی همچنان میل
 به استفاده از واژگان و ترکیبات عربی
 درپاره‌ای از متون نثر فارسی به ویژه
 در نوشته‌های علماء دیده می‌شد. به
 طوری که در وقفنامه‌ی بررسی شده
 کاربرد بارز زبان عربی با آوردن واژگان
 مفرد (۲۰ واژه)، ترکیبات عربی (۱۱
 ترکیب)، آیات قرآن کریم (۲ مورد)،

جملات عربی (۱۱ جمله)، واژگان تنوین دار (۳ واژه)، عبارات و جملات نعتی در مدح و ستایش اشخاص و بزرگان دینی (۳ مورد) مشهود می‌باشد.

۳. نوع نگارش هر وقفنامه و تعبیرات متفاوت و اصطلاحات به کار رفته در آن نه تنها حکایت از نوع تفکر و اندیشه‌های مذهبی، اجتماعی و فرهنگی آن عصر دارد بلکه در حوزه‌ی سند شناسی نیز در خور توجه بوده و مورد استفاده‌ی پژوهشگران حوزه زبان شناسی می‌باشد. این وقفنامه نیز همچون دیگر وقفنامه‌ها یکی از بهترین منابع ادبی و زبانی و فرهنگی محسوب می‌شود؛ زیرا حاوی نکات، واژگان و ادبیاتی هست که سهمی بسیاری در غنی‌سازی زبان فارسی دارند.

۴. اگر چه پیشینان تابع اضافات (آوردن چند واژه پشت سر هم و اتصال آنها به وسیله‌ی کسره‌ی اضافه) را منحل فصاحت می‌دانستند، ولیکن برخی دیگر از صاحب نظران علم بدیع بر این باورند که اگر تابع اضافات از فصاحت

کلام نکاهد، آوردن آن در جمله، مجاز است به طوری که مشاهده کردیم در سند بررسی شده مجموعاً ۷۳ واژه به وسیله‌ی کسره‌ی اضافه به یکدیگر متصل شده و بعد موسیقایی کلام را بیشتر و آن را آهنگین‌تر ساخته است.

۵. یکی دیگر از عناصر زبانی به کار رفته در این سند اوزان و مقادیری است که پی بردن به مفهوم هریک از آنها برای شناخت و درک صحیح متن وقفنامه لازم و ضروری است.

۶. عناصر به کار رفته در این وقفنامه نیز در نوع خود قابل توجه بوده و اهمیت زیادی دارد. بسامد کاربرد هریک از عناصر به کار رفته در این وقفنامه بدین شرح بوده است: اشیاء و لوازم و ابزار (۱ مورد)، خوراکی‌ها (۳ مورد).

۷. مطابقت دادن صفت و موصوف در مذکر و مؤنث بودن اگر چه ضروری نبوده و امروزه مرسوم نیست ولیکن چنان که مشاهده شد در این سند وقفی ۴ واژه با نقش نحوی صفت و موصوف از نظر مذکر و مؤنث بودن

با یکدیگر مطابقت داده شده‌اند.

۱۱. عناوین استفاده شده قبل و یا

بعد از اسم اشخاص نیز از اجزای مهم
زبانی این وقفنامه به شمار می‌رود که
مجموع عناوین استفاده شده، ۷ عنوان
بوده است.

پی نوشت‌ها:

۱. دانشجوی سال سوم مقطع دکتری در
رشته زبانشناسی،
mohammad.molaei1353@yahoo.
com

۲. دانشجوی سال سوم مقطع دکتری در
رشته زبانشناسی،
feybakabadi@yahoo.com

۳. فصلنامه وقف؛ میراث جاویدان، شماره‌ی ۷۲
، ص ۵۱

۴. از زبان شناسی به ادبیات، ج ۱، ص ۱۲۵

۵. نگاهی به زبان (یک بررسی زبان شناختی)،
ص ۱۴۱

۶. از زبان شناسی به ادبیات، ج ۱، ص ۳۵
- ۳۸

۷. نگاهی به زبان (یک بررسی زبان شناختی)،
ص ۱۴۱

۸. اسناد بلوک غار و فساپویه، ص ۱۲-۱۳

۹. نگاهی به زبان (یک بررسی زبان شناختی)،
ص ۱۴۲

۱۰. فصلنامه وقف؛ میراث جاویدان،
شماره‌ی ۴، ص ۶۷

۱۱. از زبان شناسی به ادبیات، ج ۱، ص ۲۰۷

۸. وجود روابط مختلف معنایی در

میان واژگان همچون: تقابل (۸ مورد)،

هم‌معنایی یا مترادف (۲۲ واژه)، باهم

آیی‌های واژگانی (۱۴ مورد)، ترکیبات

عطفی (۷ مورد) و شمول معنایی در

سطح واژه (۸ مورد) نشانه‌ی غنی بودن

این وقفنامه همانند دیگر وقفنامه‌های

روزگار قاجاریه از نظر معنایی می‌باشد.

۹. در این وقفنامه واژگان با استفاده

از نشانه‌های جمع فارسی و عربی جمع

بسته شده‌اند به طوری که جمع بستن

واژگان با نشانه‌ی جمع عربی «ات» ۱۲

مورد، نشانه جمع عربی «ین» ۳ مورد،

نشانه جمع فارسی «ان» ۲ مورد، نشانه

جمع فارسی «ها» ۲ مورد و جمع

بستن واژگان به شیوه‌ی مکسر ۳۱

مورد بسامد کاربرد داشته است.

۱۰. از دیگر نکات دستوری که در این

سند به چشم می‌خورد می‌توان به اتصال

حرف اضافه‌ی «به» به ابتدای اسامی و

ضمایر با ۵ مورد بسامد کاربرد و حذف

اسم، فعل و یا ضمیر به قرینه لفظی با ۶

مورد بسامد کاربرد اشاره نمود.

Cruse " D . A . (1986) . Lexical Se-
mantics . cambridge University
press- Page 40 12.

۱۳. از زبان شناسی به ادبیات، ج ۱، ص ۶۱
۶۲ -

۱۴. موسیقی شعر، ص ۲۸۴-۲۸۵

۱۵. همان، ص ۲۵۰

۱۶. فرهنگ فارسی عمید، ص ۵۸۶

۱۷. همان، ص ۴۳۶

۱۸. همان، ص ۱۱۲۰

۱۹. همان، ص ۶۲۶

منابع و مأخذ:

۱. باقری، مهری، مقدمات زبان شناسی،

نشر قطره، تهران، ۱۳۸۸

۲. باطنی، محمد رضا، پیرامون زبان و زبان

شناسی، فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۷۱

۳. باطنی، محمد رضا، توصیف ساختمان

دستوری زبان فارسی، امیرکبیر، تهران،

۱۳۵۶

۴. برومند، جواد، دگرگونی‌های واژگان در

زبان فارسی، انتشارات توس، تهران،

۱۳۶۳

۵. حاجی عباسی، سعید و رضایی، امید،

اسناد بلوک غار و فشاپویه، انتشارات

اسوه، قم، ۱۳۸۷

۶. حبیب، اسدالله، متن سخنرانی در کنگره

بین المللی بیدل دهلوی، تهران، ۱۳۸۷

۷. خسروی، محمد علی، اسناد وقف و

دانش سند شناسی، فصلنامه وقف؛

میراث جاویدان، شماره ۷۲ تهران،

۱۳۸۹

۸. دبیر مقدم، محمد، زبان شناسی نظری:

پیدایش و تکوین دستور زایشی،

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم

انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران،

۱۳۸۳

۹. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه (دوره‌ی

جدید)، مؤسسه انتشارات و چاپ

دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۷

۱۰. شریف زاده، عبدالمجید، مقاله‌ی»

۲۰. یول، جورج، نگاهی به زبان (یک بررسی زبان شناختی)، ترجمه نسرین حیدری، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۸.
21. Cruse " D . A . (1986) . . Lexical Semantics . cam-bridge University press
22. Hasan, R. (1989). . Linguistics, Language and Verbal Art, Oxford University Press
23. Halliday ' M . A . K . 1973 . Explorations in the functions of language . London : Edward Arnold
24. Thompson, Geoff. 1960 . Introducing Functional Grammar. Second Edition. London: Arnold
- نگاهی به تاریخ دست نوشته‌های وقفی در ایران»، فصلنامه‌ی وقف؛ میراث جاویدان، شماره‌ی ۵، تهران، ۱۳۷۳
۱۱. شفیعی کدکنی، محمد رضا، موسیقی شعر، انتشارات توس، تهران، ۱۳۵۸
۱۲. شمیسا، سیروس، کلیات سبک‌شناسی، انتشارات فردوس، تهران، ۱۳۷۲
۱۳. شمس، محمد جواد، مقاله‌ی «نگاهی به انگیزه‌های دینی و اجتماعی وقفنامه‌ها»، فصلنامه‌ی فکر و نظر شماره ۱۲ و ۱۳، تهران، ۱۳۸۸
۱۴. صفوی، کوروش، فرهنگ توصیفی معنی‌شناسی، انتشارات مؤسسه‌ی فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۸۴
۱۵. صفوی، کوروش، از زبان‌شناسی به ادبیات (جلد اول: نظم)، نشر چشمه، تهران، ۱۳۷۳
۱۶. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، امیرکبیر، تهران، ۱۳۸۵
۱۷. فرشید ورد، خسرو، گفتارهایی درباره‌ی دستور زبان فارسی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۵
۱۸. فیض، علی‌رضا، مقاله‌ی «وقف و انگیزه‌های آن»، فصلنامه‌ی وقف میراث جاویدان، ش ۴، تهران، ۱۳۷۲
۱۹. معدن دارانی، عباس، مقاله‌ی «انگیزه‌ها و آثار روانی و تربیتی وقف»، فصلنامه‌ی وقف؛ میراث جاویدان، شماره ۳، تهران، ۱۳۷۳